

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΑΝΑΞΩΟΓΟΝΗΣΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ: ΤΑ ΝΕΩΤΕΡΙΚΑ ΦΕΣΤΙΒΑΛ

*Ντόρα Κόνσολα,
Γιάννης Ιωαννίδης,*

Εισαγωγή

Τα προγράμματα αστικής αναζωογόνησης (urban regeneration) που έχουν εφαρμόσει την τελευταία εικοσαετία οι ευρωπαϊκές πόλεις, κυρίως οι μεσαίου μεγέθους πόλεις της περιφέρειας, επιδιώκουν όχι μόνο τον περιορισμό των επιπτώσεων από τις ταχύτατες αλλαγές στις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, αλλά και την αντιμετώπιση του διαρκώς εντεινόμενου ανταγωνισμού των πόλεων σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο. Η προσπάθεια των πόλεων για αναβάθμιση και ανέλιξη στην ιεραρχία του ευρωπαϊκού αστικού πλέγματος στοχεύει κυρίως στην προσέλκυση του μετακινούμενου διεθνούς κεφαλαίου, αλλά και στην αύξηση του τουριστικού ρεύματος. Για την επίτευξη των στόχων αυτών οι αρμόδιοι φορείς έχουν συνειδητοποιήσει τον καθοριστικό ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει, εκτός των άλλων βασικών παραγόντων¹, και η αξιοποίηση του «πολιτιστικού κεφαλαίου» που η πόλη συσσωρεύει και το οποίο αποτελεί βασικό στοιχείο του «συγκριτικού της πλεονεκτήματος»². Γίνεται δηλαδή φανερό ότι η δημιουργία σύγχρονων πολιτιστικών υποδομών και η ανάπτυξη καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων συντελούν στην ανάδειξη και προώθηση μιας ελκυστικής «εικόνας» της πόλης. Έτσι, με τη χρήση αποτελεσματικών τεχνικών του marketing προβάλλονται εμφατικά ορισμένα στοιχεία της που είναι δυνατόν να δημιουργήσουν την εικόνα μιας πόλης με διεθνή κοσμοπολιτικό χαρακτήρα, καινοτομικό δημιουργικό περιβάλλον και ιδιαίτερη πολιτιστική ταυτότητα³.

1. Για τους βασικούς παράγοντες που καθορίζουν την αναπτυξιακή προοπτική μιας πόλης βλ. CEC, 1992, *Urbanization and the function of cities in the European Community*, Regional Development Studies 4, Brussels, σελ. 22.

2. Βλ. S. Zukin, 1995, *The Cultures of Cities*, Oxford: Blackwell, σελ. 268.

3. Ειδικότερα για τους παράγοντες που διαμορφώνουν τη λεγόμενη «δημιουργική πόλη» βλ. C. Landry and F. Bianchini, 1995, *The Creative City*, London. Βλ. Επίσης C. Landry, 2000, *The Creative City: a toolkit for innovators*, London: Earthscan και J. Verwijnen and P. Lehtovuori (eds), 1999, *Creative Cities*, Helsinki: University of Arts and Design.

Τα μέσα που οι ευρωπαϊκές πόλεις χρησιμοποιούν για την αύξηση του κύρους τους και την προβολή τους ως τόπων εγκατάστασης οικονομικών δραστηριοτήτων είναι ποικίλα ⁴. Τέσσερα όμως από αυτά παρουσιάζουν ξεχωριστή σημασία και συνδέονται άμεσα με την πολιτιστική πολιτική που σχεδιάζεται και εφαρμόζεται: η προώθηση φιλόδοξων πολεοδομικών επεμβάσεων με αλλαγή χρήσεων γης, η ανάδειξη των μνημείων και άλλων στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς, η ανέγερση κτιρίων για πολιτιστική χρήση, όπως μουσεία, όπερες, θέατρα κ.λπ., συχνά πρωτοποριακής αρχιτεκτονικής, και, τέλος, η διοργάνωση ειδικών «γεγονότων – εκδηλώσεων» μεγάλης κλίμακας (mega-events), όπως επετειακοί εορτασμοί, διεθνείς αθλητικοί αγώνες, εκθέσεις, φεστιβάλ κ.λπ.

Όσον αφορά στο τελευταίο από τα παραπάνω μέσα, δηλαδή τα ειδικά γεγονότα, και ιδιαίτερα τα φεστιβάλ, στα οποία επικεντρώνεται το άρθρο αυτό, πρέπει να αναφερθεί ότι υπάρχουν μεγάλες διαφοροποιήσεις, τόσο ως προς την κλίμακα προσδιορισμού του μεγέθους τους, όσο και ως προς τη θεματολογία τους ⁵. Εφόσον όμως είναι προσανατολισμένα στην προσέλκυση επισκεπτών εκτός πόλης και στην εφαρμογή στρατηγικών «διεθνοποίησης», τα περισσότερα περιλαμβάνουν θεαματικές παραγωγές υψηλών προδιαγραφών, σε όλους τους τομείς της πολιτιστικής δημιουργίας, παραδοσιακούς και σύγχρονους ⁶.

Γνωστές περιπτώσεις πόλεων που στήριξαν τη στρατηγική πολιτιστικής αναβάθμισης, κατά μεγάλο μέρος, αλλά όχι βέβαια αποκλειστικά, στη διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων κύρους με διεθνή και καινοτομικό χαρακτήρα είναι εκείνες της Γλασκώβης στη Σκωτία, του Μομπελιέ και της Γκρενόμπλ στη Γαλλία και του Μπέριμιγγαμ στην Αγγλία⁷.

Στην Ελλάδα ο θεσμός των φεστιβάλ, και ειδικότερα των δημοτικών, κάνει σποραδικές μόνο εμφανίσεις αμέσως μετά τη μεταπολίτευση, γεγονός που συμβαδίζει με την υποτονική παρουσία της τοπικής αυτοδιοίκησης στα πολιτιστι-

4. Βλ. σχετικά Ph. Kotler, Ch. Asplund et al., 1999, *Marketing Places – Europe*, London: Prentice Hall.

5. Για πλήρη κατάλογο των πρόσφατων φεστιβάλ στις ευρωπαϊκές πόλεις βλ. *Performing Arts Yearbook for Europe 2004*, London: Alain Charles Arts Publishing.

6. Για τη σχέση των ειδικών γεγονότων και ιδιαίτερα των φεστιβάλ με την ανάπτυξη του αστικού τουρισμού βλ. D. Getz, 1991, *Festivals, Special Events and Tourism*, New York: Van Nostrand Reinhold και M. Roche, 1994, "Mega-Events and Urban Policy", *Annals of Tourism Research* 21, σελ. 1-19.

7. Για τη Γλασκώβη και το Μομπελιέ βλ. Φρ. Μπιανκίνι και Μ. Πάρκινσον (επιμ.), 1994, *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων*, Αθήνα: ΕΕΤΑΑ, σελ. 35-59 και 136-153, για τη Γκρενόμπλ βλ. Direction des Affaires Culturelles de Ville de Grenoble, 2000, *Recueil des textes de politique culturelle, 1995-2000*, Grenoble και για το Μπέριμιγγαμ βλ. Ant. Sargent, 1996, "More Than the Sum of its Parts: Cultural Policy and Planning in Birmingham", *The European Journal of Cultural Policy*, 2, σελ. 189-212.

κά πράγματα την περίοδο αυτή. Ο θεσμός αναπτύσσεται όμως με γρήγορους ρυθμούς στη δεκαετία του 1980, στο πλαίσιο της «πολιτικής επιδοτήσεων» για την προώθηση της πολιτιστικής αποκέντρωσης, που εφαρμόζει το Υπουργείο Πολιτισμού. Ενισχύονται τότε οι φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης για τη δημιουργία κτιριακής υποδομής, όπως τα λεγόμενα Πνευματικά ή Πολιτιστικά Κέντρα, και την οργάνωση φεστιβάλ που συνήθως αρχούνται σε καθιερωμένα πρότυπα ως προς τη μορφή και το περιεχόμενο των πολιτιστικών – ψυχαγωγικών εκδηλώσεων ⁸.

Η δραστηριοποίηση της τοπικής αυτοδιοίκησης στον τομέα αυτό εντείνεται και κατά την επόμενη δεκαετία, οπότε οι πρωτοβουλίες των Δήμων για τη διοργάνωση πολιτιστικών θεσμών πολλαπλασιάζονται, με αποτέλεσμα στις πόλεις μεγάλου -και όχι μόνο- μεγέθους να αναπτύσσονται διάφορα είδη φεστιβαλικών εκδηλώσεων. Την περίοδο αυτή μάλιστα ορισμένες πόλεις εντάσσονται στο φιλόδοξο πρόγραμμα του Υπουργείου Πολιτισμού, το Εθνικό Πολιτιστικό Δίκτυο Πόλεων, που είχε ως σκοπό την τόνωση και την ανάπτυξη της πολιτιστικής ζωής των ελληνικών πόλεων της περιφέρειας ⁹. Αρκετές από τις πόλεις αξιοποιούν τη δυναμική αυτού του προγράμματος και εξασφαλίζουν κοινοτικούς πόρους από το Β' ΚΠΣ. Έτσι, προχωρούν στη δημιουργία, ή και τη συνέχιση, πολιτιστικών θεσμών και φεστιβαλικών εκδηλώσεων με χαρακτήρα καινοτομικό και υπερτοπικό, που διεκδικούν καλλιτεχνική επάρκεια. Παρόμοιες καινοτομικές μορφές πολιτιστικής δράσης και επικοινωνίας αναπτύσσονται επίσης μέσω των φεστιβάλ άλλων πόλεων, που οργανώνονται με πρωτοβουλία των δημοτικών αρχών ή και άλλων συνεργαζόμενων φορέων.

Τα «νεωτερικά», όπως μπορούμε να ονομάσουμε τα φεστιβάλ των ελληνικών πόλεων της περιφέρειας, τα οποία προσέβλεπαν σε ένα διαφορετικό «ύψος» τόσο ως προς τη μορφή του θεσμού όσο και ως προς το περιεχόμενο του, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την ανάδειξη μιας ξεχωριστής τοπικής ταυτότητας. Η ανάλυση που θα ακολουθήσει για αυτά τα φεστιβάλ οδηγεί στη διατύπωση ουσιαστικών ερωτημάτων τα οποία συμπυκνώνουν τις σημερινές προκλήσεις, ώστε οι τοπικές πολιτιστικές πολιτικές να αποτελέσουν αποτελεσματικό εργαλείο στη διαδικασία αναζωογόνησης των ελληνικών πόλεων.

8. Βλ. Ντ. Κόνσολα, 1990, *Πολιτιστική δραστηριότητα και κρατική πολιτική στην Ελλάδα*, Αθήνα: Παπαζήσης, σελ. 45-49, και D. Konsola, 1999, "La politique culturelle de la Grèce", *Rôle Sud* 10, σελ. 32-33.

9. Βλ. Π. Συναδινός, 1994, «Το Εθνικό Πολιτιστικό Δίκτυο Πόλεων: ένα παράδειγμα εθνικού σχεδιασμού με στόχο την πολιτιστική αποκέντρωση», στην έκδοση της ΕΕΤΑΑ, *Πολιτισμός και τοπική δημοκρατία*, Αθήνα, σελ. 43-47.

1. Πολιτιστικοί θεσμοί και φεστιβάλ των ελληνικών πόλεων: Χαρακτηριστικά και ιδιαιτερότητες

Οι πολιτιστικοί θεσμοί που αναπτύσσονται στις ελληνικές πόλεις, κυρίως από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, παίρνουν συνήθως τη μορφή των φεστιβάλ, τα οποία διακρίνονται από τη διεξαγωγή τους σε τακτικά χρονικά διαστήματα και από θεματολογική ποικιλία¹⁰.

Ειδικότερα στο Λεκανοπέδιο της Αττικής οι πολιτιστικές εκδηλώσεις των περισσότερων Δήμων διεξάγονται στις αρχές κάθε καλοκαιριού και το Σεπτέμβριο. Τα φεστιβάλ, κατά κύριο λόγο, χρηματοδοτούνται από τους ίδιους τους Δήμους και διοργανώνονται από τα Πνευματικά τους Κέντρα και τις Δημοτικές Επιχειρήσεις Πολιτιστικής Ανάπτυξης. Βασικό χαρακτηριστικό τους αποτελεί η οργάνωση μουσικών συναυλιών και θεατρικών παραστάσεων με τη συμμετοχή γνωστών καλλιτεχνικών σχημάτων που στη διάρκεια του καλοκαιριού περιοδεύουν σε χώρους του κέντρου και της περιφέρειας. Οι περισσότεροι Δήμοι πραγματοποιούν φεστιβαλικές εκδηλώσεις σε υπαίθριους χώρους (πλατείες, πάρκα, γήπεδα, σχολεία κ.λπ.) χωρίς εισιτήριο και απευθύνονται κυρίως στο κοινό της πόλης τους. Παράλληλα, φεστιβάλ άλλων Δήμων αξιοποιούν κλασικούς συναυλιακούς ή θεατρικούς υπαίθριους χώρους. Τα φεστιβάλ αυτά προσανατολίζονται περισσότερο σε κοινό υπερτοπικής κλίμακας που με προσιτή τιμή εισιτηρίου έχει την ευκαιρία να παρακολουθήσει ένα ποικίλο πρόγραμμα με τα συγκροτήματα που βρίσκονται στην επικαιρότητα τη συγκεκριμένη περίοδο. Γενικά, οι εκδηλώσεις των περισσότερων φεστιβάλ της Αττικής δεν παρουσιάζουν κάποιο συνεκτικό ιστό, ώστε να συναρθρώνονται σε συγκεκριμένους θεματικούς άξονες καλλιτεχνικής δράσης με ιδιαίτερο στίγμα¹¹.

Παρόμοιοι πολιτιστικοί θεσμοί αναπτύσσονται και στην ελληνική περιφέρεια. Μερικοί Δήμοι διοργανώνουν φεστιβάλ σε ετήσια βάση και με αφορμή, συνήθως, τις διάφορες θρησκευτικές γιορτές και εθνικές επετείους. Πάντως, οι περισσότεροι περιφερειακοί Δήμοι προγραμματίζουν τα φεστιβάλ στο διάστη-

10. Οι εκτιμήσεις για τον αριθμό των φεστιβάλ ποικίλλουν. Για 500 φεστιβάλ κάθε είδους που γίνονται σ' όλη την Ελλάδα αναφέρεται ο Γ. Χατζηδάκης στο άρθρο του «Φεστιβάλ, πανηγύρεις και γιορτές» περιγράφοντας την κατάσταση που επικρατούσε το καλοκαίρι του 1998, βλ. *Επίλογος 1998*, Αθήνα: Γαλαίος.

11. Θα πρέπει να αναφερθεί όμως ότι ανάμεσα στα δημοτικά φεστιβάλ της Αττικής υπάρχουν ορισμένα που ξεχωρίζουν. Αξιολογες είναι π.χ. οι εκδηλώσεις που διοργανώνει το *Αετοπούλειο Πνευματικό Κέντρο* του Δήμου Χαλανδρίου (από το 1983, στο *Θέατρο της Ρεματιάς*). Ιδιαίτερη απήχηση αποκτούν οι φεστιβαλικές εκδηλώσεις στα νταμάρια της Αττικής, όπως εκείνες στο *Θέατρο Πέτρας* του Δήμου Πετρούπολης (από το 1983, ενώ από το 2003 διοργανώνεται και το *Διεθνές Φεστιβάλ Κρουστών*). Επίσης, στα δύο *Θεάτρα των Βράχων*, «Μελίνα Μερκούρη» και «Άννα Συνοδινού», διεξάγονται από το 1987 τα φεστιβάλ του Δήμου Ψηφτού και του Δήμου Βύρωνα (μέχρι το 1991 το φεστιβάλ ήταν συνδιοργάνωση και των δύο Δήμων).

μα του καλοκαιριού και ιδιαίτερα κατά το μήνα Αύγουστο, όταν το τουριστικό ρεύμα είναι ιδιαίτερα μεγάλο.

Τα περισσότερα φεστιβάλ των πόλεων της περιφέρειας προσδιορίζονται από δύο βασικές τάσεις. Οι πόλεις μικρού μεγέθους περιορίζονται, συνήθως, σε τοπικής κλίμακας γεγονότα, αξιοποιώντας κυρίως χορευτικά και μουσικά συγκροτήματα που δραστηριοποιούνται στην περιοχή. Οι μεγαλύτερες πόλεις προσανατολίζονται σε μια εκδοχή εισαγωγής πολιτιστικών εκδηλώσεων και μετάκλησης επώνυμων καλλιτεχνικών σχημάτων του κέντρου. Οι εκδηλώσεις χαρακτηρίζονται από τα στοιχεία της τυποποίησης και της επανάληψης, χωρίς την ιδέα ενός βασικού άξονα με ειδικότερες θεματικές ενότητες που θα αφορούσαν το συγκεκριμένο τόπο. Αυτού του τύπου τα φεστιβάλ των περιφερειακών Δήμων προσομοιάζουν με εκείνα των περισσότερων Δήμων της Αττικής και εμφανίζουν κοινά χαρακτηριστικά αναπαράγοντας τα ίδια προβλήματα. Ως ιδιαίτερα αρνητικά χαρακτηριστικά αυτού του τύπου των φεστιβάλ είναι δυνατόν να αναφερθούν η έλλειψη νέων και πρωτότυπων μορφών καλλιτεχνικών δράσεων που θα προέκυπταν με παραγγελίες και αναθέσεις για παραγωγή νέων έργων, η απουσία αυτόχθονης πολιτιστικής παραγωγής που θα αναδείκνυε τις δραστηριότητες των τοπικών καλλιτεχνικών δυνάμεων και η αδυναμία σύναψης συστηματικών πολιτιστικών συνεργασιών που θα πολλαπλασίαζε δυνάμεις και πόρους. Ουσιαστικά, δηλαδή, αποτελούν φεστιβάλ που προσδιορίζονται περισσότερο ως ένα άθροισμα περιστασιακών και, πολλές φορές, ασύνδετων μεταξύ τους εκδηλώσεων χωρίς συγκεκριμένο άξονα.

2. Νεότερα φεστιβάλ στην περιφέρεια

Με όσα προηγουμένως αναφέρθηκαν, γίνεται φανερό ότι η κατάσταση που διαμορφώνεται στο χώρο των φεστιβάλ των πόλεων της περιφέρειας δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως ικανοποιητική. Στον πολιτιστικό χάρτη της χώρας, όμως, αποτυπώνεται και μια διαφορετική -περιθωριακή έστω- τάση που χρειάζεται ιδιαίτερη ανάλυση, γιατί υπογραμμίζει τις δυνατότητες που έχουν οι πόλεις της ελληνικής περιφέρειας να συγκροτούν δυναμικούς και καινοτόμους πολιτιστικούς θεσμούς. Αναφερόμαστε σε νεότερα φεστιβάλ που προσδιορίζονται από ορισμένα ξεχωριστά χαρακτηριστικά τα οποία αποτυπώνουν τάσεις και ιδιαιτερότητες των τελευταίων κυρίως χρόνων, τόσο ως προς το περιεχόμενο και τους τομείς καλλιτεχνικής δημιουργίας που αναπτύσσουν, όσο και ως προς τη μορφή και τα άλλα χαρακτηριστικά της διοργάνωσης.

Για τον προσδιορισμό των παραμέτρων που συνθέτουν την εικόνα των νεότερων φεστιβάλ της περιφέρειας, αναδεικνύουν τη δυναμική τους και σκιαγραφούν τη μελλοντική τους πορεία, ακολουθεί μια πρώτη ερευνητική προσέγγιση σε ποσοτικό και ποιοτικό επίπεδο.

Τα στοιχεία που παρατίθενται αντλήθηκαν με προσωπικές επαφές και τη-

λεφωνικές συνεντεύξεις κατά τους μήνες Μάρτιο και Απρίλιο του 2003 από αιρετούς εκπροσώπους των πόλεων όπου διοργανώνονται τα φεστιβάλ, από τους καλλιτεχνικούς υπευθύνους των πολιτιστικών θεσμών αλλά και από εκπροσώπους διαφόρων φορέων, συλλόγων και άλλων οργανώσεων που τα συνδιοργανώνουν. Επιπροσθέτως, αξιοποιήθηκαν στοιχεία από τα προγράμματα των εκδηλώσεων περασμένων χρόνων και τις ιστοσελίδες των φεστιβάλ.

Ο αρχικός κατάλογος περιελάμβανε 54 φεστιβάλ και τοπικούς πολιτιστικούς θεσμούς. Τον Αύγουστο και Σεπτέμβριο του 2004 τα υπάρχοντα στοιχεία και δεδομένα επανεξετάστηκαν και διαμορφώθηκε ένας νέος κατάλογος με 41 φεστιβάλ. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η μείωση του αρχικού αριθμού οφειλόταν στην κατάργηση μερικών φεστιβάλ. Οι αιτίες κατάργησης που διαπιστώθηκαν κατά την ερευνητική διαδικασία συνδέονται με ορισμένες παθογένειες που οδηγούν, συνήθως, στην παρακμή των πολιτιστικών θεσμών. Ορισμένες αιτίες δείχνουν να έχουν σχέση με κεντρικές ή και τοπικές κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις, όπως π.χ. το γεγονός ότι οι νέες δημοτικές αρχές από 1/1/2003 τροποποίησαν σε αρκετές περιπτώσεις τα πολιτιστικά τους προγράμματα. Άλλες αιτίες σχετίζονται με την αποχώρηση ορισμένων καλλιτεχνικών διευθυντών που είχαν καθοριστική συμβολή στη γέννηση και ανάπτυξη των φεστιβάλ. Επιπροσθέτως, μερικά φεστιβάλ στη διάρκεια των τελευταίων χρόνων, ενώ ξεκίνησαν ως καινοτόμα εγχειρήματα, δεν κατάφεραν να δεθούν με τις τοπικές κοινωνίες ή και δεν εξασφάλισαν εναλλακτικές πηγές χρηματοδότησης, με συνέπεια να οδηγηθούν σε κρίση προσανατολισμού και να σταματήσουν τη λειτουργία τους. Φαίνεται, δηλαδή, πως τα νεωτερικά φεστιβάλ συνιστούν ταυτοχρόνως και ιδιαίτερα ευπαθείς πολιτιστικούς θεσμούς¹².

12. Αν και απαιτείται ειδικότερη έρευνα που θα συστηματοποιούσε το φαινόμενο αυτό, αναφέρουμε ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα νεωτερικών φεστιβάλ των τελευταίων χρόνων που σταμάτησαν τη λειτουργία τους: Το εικαστικό φεστιβάλ ΜΟ.ΤΕ.Ρ. (Μοντέρνα Τέχνη Ρόδου) (2001-2003) με διευθυντή το Χάρη Καμπουρίδη, το φεστιβάλ *Ανθρώπινη Φωνή* στη Βέροια (2002-2003) με διευθύντρια τη Σόνια Θεοδορίδου, το *Διεθνές Φεστιβάλ Ντοκιμαντέρ Καλαμάτας* (1998-2003) με διευθυντή τον Κώστα Σκούρα, το *Διεθνές Φεστιβάλ Σύγχρονης Ηλεκτρονικής Χορευτικής Μουσικής* στη Σαμοθράκη (2001-2003), το φεστιβάλ *Γειογνωσίας και Γαστρονομίας* της Άνδρου (2001-2002) και το *Santorini Jazz Festival* (1997-2003). Επίσης, αν και είχαν εξασφαλίσει ισχυρή χρηματοδότηση από το κράτος με την ένταξή τους στο πρώην Εθνικό Πολιτιστικό Δίκτυο Πόλεων, σταμάτησαν τη λειτουργία τους θεσμοί, όπως οι *Συναυσίες Χορωδιών* στο Αργοστόλι (1998-2002), ως θεσμός του *Κέντρου Χορωδιακής Πράξης Κεφαλληνίας* με διευθυντή τον Αντώνη Κοντογεωργίου και το *Φεστιβάλ Τρίπολης* (2000-2002) με διευθυντή το Νίκο Λαγκαρινό, ως δραστηριότητα του *Κέντρου Καλλιτεχνικής Πράξης*.

Με τη διαδοχική εφαρμογή συγκεκριμένων κριτηρίων / χαρακτηριστικών (βλ. Πίνακα Ι) προέκυψε ο τελικός ερευνητικός πληθυσμός των νεωτερικών φεστιβάλ της ελληνικής περιφέρειας. Ο ερευνητικός πληθυσμός συνίσταται από είκοσι ένα φεστιβάλ τα οποία συγκεντρώνουν μερικά από τα δέκα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που τέθηκαν στην ερευνητική διαδικασία¹³. Η έρευνα αναφέρεται, κατ' αρχάς, στο χρόνο έναρξης των φεστιβάλ και στο θεματικό άξονα δράσης και καλλιτεχνικής δημιουργίας που αναπτύσσουν. Στη συνέχεια εξετάζεται η ύπαρξη στοιχείων που προσδίδουν ιδιαίτερη αισθητική και φυσιογνωμία στο θεσμό. Επίσης, εξετάζεται το γεγονός της συμμετοχής περισσότερων φορέων στη διοργάνωση των φεστιβάλ, οι διεθνείς συνεργασίες, η χρονική διάχυση των εκδηλώσεων, η αξιοποίηση των τοπικών δυνάμεων και η σύνδεση με δομές καλλιτεχνικής εκπαίδευσης. Τα τέσσερα τελευταία χαρακτηριστικά αφορούν στην αξιοποίηση και διασπορά των χώρων διεξαγωγής, στις εναλλακτικές μορφές χρηματοδότησης, στην κεντρική δημοσιότητα και στη σταθερότητα της καλλιτεχνικής διεύθυνσης. Έτσι, η έρευνα παρουσιάζει τη θέση όλων των φεστιβάλ σε σχέση με το καθένα από τα ιδιαίτερα στοιχεία, με αποτέλεσμα να διαμορφώνεται ένας Δειγματοληπτικός Χάρτης Νεωτερικών Φεστιβάλ, όπου καταγράφεται ο προσανατολισμός των καινοτόμων πολιτιστικών θεσμών της περιφέρειας. Τα φεστιβάλ μελετήθηκαν όχι μόνον για την τελευταία περίοδο λειτουργίας, αλλά για το συνολικό διάστημα των διοργανώσεών τους. Έτσι, τα χαρακτηριστικά τους προσδιορίζονται με βάση τις κυρίαρχες τάσεις που κατά καιρούς έχουν εκδηλωθεί και διαμορφώνουν τη φυσιογνωμία τους διαχρονικά. Η ανάλυση και επεξεργασία των επιμέρους χαρακτηριστικών, όπως αυτά εμφανίζονται στον Πίνακα Ι, οδηγεί στις ακόλουθες διαπιστώσεις σχετικά με τα φεστιβάλ:

- Χαρακτηρίζουν τις τελευταίες δύο δεκαετίες, καθώς η έναρξη και ανάπτυξη των περισσότερων συντελείται από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και ύστερα. Τα πρώτα Φεστιβάλ με βάση τον χρόνο έναρξης τους διοργανώνονται, κυρίως, κατά τη δεκαετία 1985-1995 (48%). Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 κατα-

13. Δεν εξετάζονται εκείνα τα φεστιβάλ που διοργανώνονται μεν στην περιφέρεια και έχουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (Φεστιβάλ Επιδαύρου στο Αρχαίο Θέατρο, Μουσικός Ιούλιος στο Μικρό Θέατρο Επιδαύρου) αλλά ως διοργανώσεις του Ελληνικού Φεστιβάλ Α.Ε. αποτελούν μέρος της κρατικής πολιτικής. Επίσης, δεν εντάσσονται στο εξεταζόμενο δειγματοληπτικό πληθυσμό των φεστιβάλ της ελληνικής περιφέρειας οι θεσμοί που αναπτύσσονται από το Δήμο Θεσσαλονίκης (π.χ. Δημήτρια) ούτε, τέλος, οι Διεθνείς Συναντήσεις Αρχαίων Ελληνικού Δράματος που διοργανώνονται από το Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών (οργανισμός που εποπτεύεται από το ΥΠ.ΠΟ. και τελεί υπό την αιγίδα του Συμβουλίου της Ευρώπης).

γράφονται οι καινοτόμοι πολιτιστικοί θεσμοί που εντάσσονται στο Εθνικό Πολιτιστικό Δίκτυο Πόλεων (14%). Τέλος, τα φεστιβάλ που ξεκινούν το 2001 και εισάγουν νέες θεματολογίες αποτελούν το 14% του δείγματος (Εθνικ αφιερώματα, οικοσινεμά, Γιορτές της Γης κ.λπ.).

- Προσανατολίζονται σε ένα συγκεκριμένο θεματικό άξονα ως προς το περιεχόμενο της δράσης τους και αρθρώνονται γύρω από ένα εξειδικευμένο τομέα καλλιτεχνικής δημιουργίας που προσδίδει ιδιαίτερο στίγμα.

Τα περισσότερα φεστιβάλ καλύπτουν έναν, μόνον ή κυρίως, τομέα από ολόκληρο το φάσμα της καλλιτεχνικής παραγωγής. Πιο συγκεκριμένα, η συντριπτική πλειοψηφία των φεστιβάλ (το 81% του δείγματος) περιλαμβάνει τη μουσική στις διάφορες εκφάνσεις της (κλασική, χορωδιακή, έντεχνη ελληνική, τζαζ, ροκ, έθνικ), είτε ως αποκλειστικό τομέα δραστηριότητας είτε ως επιμέρους συνιστώσα. Επίσης, μερικά φεστιβάλ προσανατολίζονται σε θεματικές που αφορούν τον τομέα του Κινηματογράφου (14%), ενώ ελάχιστα φεστιβάλ ασχολούνται αποκλειστικά με τους τομείς του Χορού, του Θεάτρου και των Εικαστικών. Τέλος, αναπτύσσονται και συνδυαστικές (μικτές) παραγωγές.

- Διακρίνονται για την πρωτοτυπία και τη μη τυποποίησή τους, στηρίζονται στην επινοητικότητα και εισάγουν νεωτερικά και καινοτόμα στοιχεία με ιδιαίτερη αισθητική και φυσιογνωμία.

Η πλειοψηφία των φεστιβάλ (67% του δείγματος) δεν προσφεύγει στη διοργάνωση κοινότοπων πολιτιστικών γεγονότων και δεν χαρακτηρίζεται από το στοιχείο της επανάληψης. Επιδιώκει τη διαφοροποίηση με το σχεδιασμό και την παραγωγή πρωτότυπης ή και πρωτογενούς πολιτιστικής δημιουργίας, τις ειδικές μετακλήσεις καλλιτεχνών, τις παραγγελίες και τις αναθέσεις νέων έργων. Ενδεικτικά αναφέρουμε το αναγεννησιακό ρεπερτόριο του Φεστιβάλ Ρεθύμνου, το οικολογικό φεστιβάλ στις «Γιορτές της Γης» στην Κοζάνη, τα ειδικά αφιερώματα που προσεγγίζονται συνδυαστικά με τη μουσική και το λόγο στα «Υακίνθια» στα Ανάγεια Κρήτης, τα επιμέρους φεστιβάλ μέσα στο ίδιο το «Φεστιβάλ Σάνης» στη Χαλκιδική με ειδικές μετακλήσεις καλλιτεχνών, όπως το Jazz on the hill.

- Καταγράφουν συνεργασίες με ένα ευρύ φάσμα φορέων που αντιπροσωπεύουν διαφορετικές τάσεις και εκδοχές συνδιοργάνωσης καθιστώντας αυτά τα φεστιβάλ θεσμούς πολυμερούς οργάνωσης.

Σε ένα μεγάλο αριθμό φεστιβάλ (το 62% του δείγματος), ανιχνεύεται η διεύρυνση των πεδίων συνεργασίας που αναπτύσσουν οι οργανισμοί της αυτοδιοίκησης, με συνέπεια να επιτυγχάνονται μορφές συνδιοργάνωσης των φεστιβάλ

με φορείς του δημόσιου ή του ιδιωτικού τομέα ή και με οργανώσεις του τρίτου τομέα¹⁴. Σε μερικές μάλιστα από αυτές τις πόλεις διοργανώνονται φεστιβάλ στα οποία οι οργανισμοί της πρωτοβάθμιας αυτοδιοίκησης δεν έχουν την κύρια ευθύνη¹⁵. Έτσι, αναπτύσσεται ένα διευρυμένο μείγμα δυνάμεων και καλλιεργούνται νέες μορφές συμμετοχής, πολιτιστικής δράσης και συνεργασίας που εκφράζουν διαφορετικές αναζητήσεις στις εκδοχές διοργάνωσης¹⁶.

Όσον αφορά το είδος των φορέων συνεργασίας, αυτοί εμπίπτουν σε διαφορετικές κατηγορίες, καθώς είτε πρόκειται για φορείς της αυτοδιοίκησης (κυρίως Α' αλλά και Β' βαθμού) που αποτελούν την κυρίαρχη συνιστώσα του δειγματοληπτικού πληθυσμού (47%), είτε για τις εθελοντικές οργανώσεις του τρίτου τομέα¹⁷ που αποτελούν το 22%, είτε του Δημόσιου τομέα (18%), είτε, τέλος, για ιδιωτικούς φορείς που αποτελούν το 13% του δείγματος (Πίνακας II). Παράλληλα, με βάση το επίπεδο τοπικότητας των φορέων διοργάνωσης (τοπικοί, υπεριοπικοί και κεντρικοί φορείς) οι τοπικοί φορείς διοργάνωσης-ανεξαρτήτως κατηγορίας- αποτελούν το 61% του ερευνητικού πληθυσμού (Πίνακας II).

Τέλος, η ερευνητική διαδικασία ανέδειξε ένα ακόμη στοιχείο. Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις φεστιβάλ με το Δημόσιο τομέα ως μοναδικό, σε πρώτο επί-

14. Αν και οι πόλεις της Επιχράτειας Πολιτισμού που περιλαμβάνονται στον ερευνητικό μας πληθυσμό, έχουν ως γνωστόν προγραμματική σύμβαση με το ΥΠ.ΠΟ. και συνεπώς εξασφαλισμένη χρηματοδότηση, δεν θεωρούμε ότι το Υπουργείο ασκεί ρόλο συνδιοργανωτή. Εξαιρεση αποτελεί το Φεστιβάλ Κινηματογράφου της Δράμας στο οποίο εκπρόσωποι του Υπουργείου και άλλων Δημόσιων φορέων συμμετέχουν ενεργά στο Δ.Σ.

15. Στις διοργανώσεις αυτές, οι Δήμοι είναι δυνατόν να έχουν είτε ρόλο συνδιοργανωτή είτε ένα δευτερεύοντα ρόλο θέτοντας, απλώς, υπό την αιγίδα τους τα συγκεκριμένα φεστιβάλ ή διαθέτοντας χώρους και υποδομές. Σε ορισμένα, μάλιστα, οι Δήμοι δεν συμμετέχουν με κανένα τρόπο στη διοργάνωση.

16. Συσχετίζοντας τους «φορείς διοργάνωσης» με τον «θεματικό άξονα δράσης» των φεστιβάλ προκύπτει η εξής διαπίστωση. Στα φεστιβάλ που δεν είναι πολυμερούς οργάνωσης, και ιδιαίτερα σ' εκείνα που η Αυτοδιοίκηση έχει την αποκλειστική ευθύνη, αναπτύσσονται και οι λιγότερο «δημοφιλείς» τομείς καλλιτεχνικής δημιουργίας ή και τομείς που προϋποθέτουν περισσότερες υποδομές και υψηλότερο κόστος διοργάνωσης (π.χ. φεστιβάλ στον κλασικό χορό ή στην κλασική μουσική σε σχέση με τη έντεχνη μουσική). Φαίνεται ότι η εμπλοκή της Τοπικής Αυτοδιοίκησης ως φορέα δημοσίου συμφέροντος και η δυνατότητά της να διαθέτει οικονομικούς πόρους που δεν «απαιτούν» υψηλή ανταποδοτικότητα (δηλαδή διεκδίκηση κερδοφορίας), της δίνει την ειγέρεια να αναπτύσσεται και σε «δύσκολους» τομείς καλλιτεχνικής δημιουργίας.

17. Αναφερόμαστε, κυρίως, σε πολιτιστικούς συλλόγους και σωματεία με χαρακτηριστικότερα παραδείγματα την *Κινηματογραφική Λέσχη Δράμας* που ίδρυσε το Φεστιβάλ της Δράμας και συνεχίζει ενεργά να συμμετέχει, τον σύλλογο *Χορωδία Αρμονίας* που είναι βασικός οργανωτής του *Χορωδιακού Φεστιβάλ της Πρέβεζας*, τους τοπικούς συλλόγους *Καστανεών* που ίδρυσαν και συνεχίζουν να συμμετέχουν στη *Συνάντηση Νέων Αρδίας* στον Έβρο. Τέλος στο Δήμο Έδεσσας και, κυρίως, στο Δήμο Ξάνθης που συνεργάζονται συστηματικά με τους συλλόγους των περιοχών τους.

πεδο, φορέα διοργάνωσης. Όμως, η πολυπλοκότητα των θεμάτων που αντιμετωπίζει ένα φεστιβάλ απαιτεί αποτελεσματικότητα στην παραγωγή και την οργάνωσή του. Έτσι, πολλές φορές θεωρείται αναγκαία η εμπλοκή περισσότερο ευέλικτων φορέων που είναι δυνατόν να κινούνται από τις παρυφές του εθελοντισμού έως τον ιδιωτικοοικονομικό χώρο¹⁸. Ως χαρακτηριστικά παραδείγματα αναφέρουμε τη «Λέσχη Τζαζ» στο Φεστιβάλ Τζαζ Κορίνθου, την εταιρεία συναυλιών «Φόρμιγξ» στο Μουσικό Φεστιβάλ Ναυπλίου, την εταιρεία «Ακρόαμα» στο Φεστιβάλ Κιθάρας Ερμούπολης, τη μη κερδοσκοπική εταιρεία «Νεανικό Πλάνο» στο Φεστιβάλ Κινηματογράφου Ολυμπίας, τη μη κερδοσκοπική εταιρεία «Άγιος Υάκινθος» στα Υακίνθεια Ανωγείων, την «Εταιρεία Περιβαλλοντικής Έρευνας και Ενημέρωσης Οικοτοπία» στις Γιορτές της Γης στην Κοζάνη, τον μη κερδοσκοπικό οργανισμό «Κινηματογράφος και Περιβάλλον» στο ομώνυμο Φεστιβάλ της Ρόδου.

- *Αναπτύσσουν υπερεθνικές δραστηριότητες με τη σύναψη συνεργασιών σε διεθνές επίπεδο και με τη διαμόρφωση διεθνών δικτυώσεων και συμμετοχών.*

Διοργανώνονται φεστιβάλ που χαρακτηρίζονται από τις μετακλήσεις καλλιτεχνικών σχημάτων άλλων χωρών ή και από τις διεθνείς συμμετοχές και συμπαραγωγές που επιτυγχάνουν (62% του δείγματος). Τέτοιου είδους φεστιβάλ είναι το Έθνικ Φεστιβάλ Cosmopolis στην Καβάλα όπου 7-8 χώρες προβάλλουν τα πολιτιστικά τους χαρακτηριστικά, το Διεθνές Φεστιβάλ Κιθάρας Ερμούπολης στο οποίο συμμετέχουν διεθνείς σολίστες της κιθάρας στις συναυλίες και στα ειδικά σεμινάρια καθώς και το Διεθνές Φεστιβάλ Κινηματογράφου και Περιβάλλον Ecofilms που αποτελεί ένα από τα ελάχιστα θεματικά κινηματογραφικά φεστιβάλ με διεθνές διαγωνιστικό τμήμα. Επίσης, χαρακτηριστικά παραδείγματα διεθνών δικτυώσεων είναι το Μουσικό Φεστιβάλ Ναυπλίου που συμμετέχει στην Ένωση Ευρωπαϊκών Φεστιβάλ και το Φεστιβάλ Κινηματογράφου της Ολυμπίας που συμμετέχει στη Διεθνή Ένωση Κινηματογράφου.

- *Διοργανώνουν πολιτιστικά γεγονότα διάρκειας που δεν εξαντλούνται στην καλοκαιρινή περίοδο, αλλά χαρακτηρίζονται από τη διάχυσή τους σε μεγαλύτερο χρονικό διάστημα και κατά τη διάρκεια του χειμώνα.*

Υπάρχουν φεστιβάλ που διαχέουν τις εκδηλώσεις τους σε μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα και δεν περιορίζονται σε ολιγοήμερες καλοκαιρινές διοργα-

18. Σε πολλές περιπτώσεις η ποικιλία εμπλοκής των φορέων δεν αποτυπώνεται στα έντυπα και στις ιστοσελίδες των φεστιβάλ (που συχνά θεωρείται δευτερεύον στοιχείο) αλλά προκύπτει μέσα από τις συνεντεύξεις με τους υπεύθυνους των θεσμών. Με βάση και αυτά τα στοιχεία προχωρήσαμε στον ποσοστιαίο επιμερισμό της εμπλοκής του κάθε φορέα στη διοργάνωση ενός φεστιβάλ.

νώσεις (το 29% του δείγματος). Ενδεικτικά αναφέρουμε το Διεθνές Φεστιβάλ Μουσικού Θεάτρου Βόλου όπου μία από τις περιόδους διεξαγωγής του είναι ο Δεκέμβριος, ώστε να συνδεθεί με το χειμερινό τουρισμό του Πηλίου, το Εαρινό Φεστιβάλ Μουσικής στην Έδεσσα (κλασική μουσική αλλά και χορωδιακό φεστιβάλ ως παράλληλος φεστιβαλικός θεσμός) που διοργανώνεται Απρίλιο και Μάιο. Επίσης, το Διεθνές Φεστιβάλ Κινηματογράφου Ολυμπίας που το πρόγραμμα προβολών και οι παράλληλες συναντήσεις διεξάγονται Νοέμβριο και Δεκέμβριο.

- *Αναδεικνύουν τοπικές πολιτιστικές δυνάμεις και συνδέονται με σταθερές δομές καλλιτεχνικής παιδείας και εκπαίδευσης αξιοποιώντας στοιχεία που έχουν σχέση με τις πολιτιστικές παραδόσεις της περιοχής.*

Αναπτύσσονται φεστιβάλ που αξιοποιούν τις πολιτιστικές δυνάμεις της πόλης, αναδεικνύουν μορφές τοπικής καλλιτεχνικής δημιουργίας και ενεργοποιούν το τοπικό ανθρώπινο δυναμικό (το 57% του δείγματος). Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το Αναγεννησιακό Φεστιβάλ Ρεθύμνου όπου συχνά συμμετέχουν τόσο οι τοπικές (Δημοτικό Θέατρο Ρεθύμνου) όσο και οι υπεριοπικές θεατρικές δυνάμεις (ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ. Κρήτης). Επίσης, το Διεθνές Χορωδιακό Φεστιβάλ Πρέβεζας που αξιοποιεί τα τοπικά χορωδιακά σχήματα και το Διεθνές Φεστιβάλ Τζαζ στην Κόρινθο που συνδέεται με τις Δημοτικές Φιλαρμονικές της περιοχής. Είναι αξιοσημείωτο ότι τα δύο τελευταία φεστιβάλ, ενώ έχουν και διεθνή διάσταση με μετακλήσεις από το εξωτερικό, δεν υποβαθμίζουν την ανάδειξη της τοπικής καλλιτεχνικής παραγωγής.

Μικρότερος αριθμός από τα εξεταζόμενα φεστιβάλ (το 29% του δείγματος) συνδέονται με σταθερές δομές και υποδομές καλλιτεχνικής εκπαίδευσης ανάλογες με το θεματικό άξονα δράσης που αναπτύσσουν. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις σύνδεσης του πολιτιστικού θεσμού με ανάλογα καλλιτεχνικά εργαστήρια αποτελεί η πόλη της Καλαμάτας στον τομέα του χορού, του Βόλου στον τομέα της μουσικής και της Πάτρας τόσο στο τομέα της μουσικής όσο και του θεάτρου.

- *Επιτυγχάνουν υψηλή χωροταξική διασπορά των εκδηλώσεων αξιοποιώντας μια ευρεία κλίμακα από χώρους και εγκαταστάσεις του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος της περιοχής.*

Από τα εξεταζόμενα φεστιβάλ το 43% του δείγματος αξιοποιεί μια ποικιλία χώρων της περιοχής. Χαρακτηριστικά παραδείγματα φεστιβάλ είναι εκείνο της Πάτρας (Κάστρο, Αρχαίο Ωδείο, Κάστρο Ρίου), του Ναυπλίου (Παλαμήδι, Μπουρτζι, Τριάνον), οι Γιορτές της Παλιάς Πόλης της Ξάνθης, το River Party στο Νεστόριο και η Συνάντηση Νέων Άρδας στον Έβρο τα οποία καταφέρνουν

να αναδείξουν πρωτότυπους χώρους, που συνδέονται με μνημεία του αρχαίου και νεώτερου ελληνικού πολιτισμού, αλλά και ασχεδιάστους δημόσιους χώρους (παράλεις και ποτάμια), βιομηχανικά κτίρια κ.λπ.

Υπάρχουν επίσης φεστιβάλ που, λόγω του μεγάλου εύρους συνεργασιών στους φορείς διοργάνωσης, διεξάγονται όχι μόνο σε ένα τόπο αλλά σε ένα δίκτυο πόλεων και περιοχών, διαμορφώνοντας φεστιβάλ «πολυτοπικού» χαρακτήρα. Για παράδειγμα, το Φεστιβάλ της Σύμης έχει διεξαχθεί σε επτά νησιά της Δωδεκανήσου, το Φεστιβάλ Σάμου Μανώλης Καλομοίρης έχει διοργανωθεί και στους τέσσερις Δήμους του νησιού και το Φεστιβάλ της Ολυμπίας διεξάγεται και σε άλλες πόλεις, όπως στον Πύργο, την Αμαλιάδα, τη Ζαχάρω, τα Κρέστενα κ.α.

- *Αξιοποιούν συστηματικά εναλλακτικές πηγές χρηματοδότησης εξασφαλίζοντας έτσι πολλαπλάσιους πόρους, καλύτερες δυνατότητες σχεδιασμού και περισσότερες επιλογές συνεργασιών.*

Από τα εξεταζόμενα φεστιβάλ το 48% αξιοποιεί συστηματικά πόρους από άλλες πηγές. Από τα κυρίως αυτοδιοικητικά φεστιβάλ που έχουν εξασφαλισμένη χρηματοδότηση από τους ίδιους τους Δήμους, ορισμένα καταφέρνουν να έχουν τακτικούς οικονομικούς πόρους. Οι πόροι μπορεί να προέρχονται από προγραμματικές συμβάσεις με το Δημόσιο (π.χ. Επικράτεια Πολιτισμού), από χορηγίες του ιδιωτικού τομέα (αποκλειστικοί χορηγοί ή συνεργασίες με μεγάλες εταιρείες υπερτοπικού χαρακτήρα) κ.ά. Ενδεικτικά, το River Party στο Νεστόριο υποστηρίζεται σε τακτική βάση από σημαντικούς χορηγούς και το Φεστιβάλ στο Ναύπλιο από αποκλειστικό χορηγό.

- *Διεκδικούν κεντρική δημοσιότητα για τις εκδηλώσεις τους και απευθύνονται, περισσότερο, σε ειδικές κατηγορίες κοινού υπερτοπικής κλίμακας, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις προσελκύουν, κυρίως, νέο ηλικιακό κοινό διακρατικής προέλευσης.*

Η μεγάλη πλειοψηφία των φεστιβάλ (το 86% του δείγματος) ασκεί επικοινωνιακές λειτουργίες που προσανατολίζονται περισσότερο σε πολιτικές κεντρικής δημοσιότητας και κατά συνέπεια απευθύνονται κυρίως σε ένα κοινό υπερτοπικής προέλευσης¹⁹ (όπως για παράδειγμα το River party στο Νεστόριο

19. Ιδιαίτερα αυτό το χαρακτηριστικό δεν προσδιορίζεται με απόλυτο τρόπο («υφίσταται» ή «δεν υφίσταται») αλλά αποτυπώνει τη βασική συνιστώσα του μείγματος μεταξύ «Κεντρικής ή τοπικής δημοσιότητας» και «Υπερτοπικού ή τοπικού κοινού».

και το Φεστιβάλ Σάνης στη Χαλκιδική). Είναι, δηλαδή, φεστιβάλ που ξεπερνούν τα στενά τοπικά όρια της πόλης και αποκτούν πανελλήνια εμβέλεια, ενώ ορισμένα απ' αυτά έχουν και διεθνή απήχηση, όπως οι Συναντήσεις Χορού της Καλαμάτας. Επίσης, σε ορισμένες περιπτώσεις συμμετέχουν ομάδες νεανικού κοινού και άλλων χωρών, όπως στις Γιορτές της Γης στην Κοζάνη (συνδυάζονται και με εθελοντική εργασία) και στη Συνάντηση Νέων Άρδας στον Έβρο. Τέλος, η μεγάλη πλειοψηφία των φεστιβάλ προσανατολίζεται σε σύγχρονες τεχνικές και μεθόδους επικοινωνίας²⁰.

• *Διευθύνονται από καλλιτέχνες και εμπνηχωτές με μεγάλη διάρκεια και σταθερότητα συνεργασίας που αποτελεί και ένδειξη μιας ισχυρής και μάλλον αποδοτικής καλλιτεχνικής διεύθυνσης.*

Στα φεστιβάλ που έχουν τουλάχιστον πενταετή λειτουργία εξετάζεται η σταθερότητα της συνεργασίας τους με τους καλλιτεχνικούς υπεύθυνους. Το 56% των φεστιβάλ διευθύνεται από καλλιτέχνες με διάρκεια στο έργο τους, οι οποίοι έχουν προσδώσει τη δική τους σφραγίδα στο θεσμό²¹. Τα φεστιβάλ πολυμερούς οργάνωσης χαρακτηρίζονται και από συλλογικές διευθύνσεις που αποτελούνται περισσότερο από εμπνηχωτές και διοικητικά στελέχη τοπικών φορέων σε σύγκριση με εκείνες των αμιγώς Δημοτικών Φεστιβάλ που, συνήθως, διευθύνονται από καλλιτεχνικό δυναμικό.

20. Όλα, σχεδόν, τα αυτοδιοικητικά φεστιβάλ φιλοξενοούνται στην ηλεκτρονική σελίδα των Δήμων τους και ορισμένα διαθέτουν ξεχωριστή ιστοσελίδα. Ελάχιστα, όμως, φεστιβάλ ανακοινώνουν το πρόγραμμα των εκδηλώσεων τους 2-3 μήνες πριν τη διεξαγωγή τους.

21. Αναφερόμαστε, κυρίως, σε εκείνες τις διευθύνσεις Δημοτικών φεστιβάλ που έχουν συνδέσει το όνομά τους με τη γέννηση και ανάπτυξη του συγκεκριμένου θεσμού. Από τις πλέον χαρακτηριστικές, στο σημείο αυτό, περιπτώσεις καλλιτεχνικών διευθυντών είναι η Βίκυ Μαγαροπούλου στην Καλαμάτα, ο Αντώνης Παπαδόπουλος στη Δράμα, ο Γιάννης Βακαρέλης στο Ναύπλιο και ο Δημήτρης Μαγαρόπουλος στο Βόλο.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι
Νεωτερικά φεστιβάλ της περιφέρειας

Όνομασία Φεστιβάλ και πόλη διοργάνωσης	Έναρξη	Θεματικός άξονας δράσης	Χαρακτηριστικά*										
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Διεθνές και Ελληνικό Φεστιβάλ ταινιών μικρού μήκους Δράμας	1978	Ταινίες μικρού μήκους		✓	✓						✓	✓	✓
Διεθνές Χορωδιακό Φεστιβάλ Πρέβεζας	1983	Χορωδιακή μουσική		✓	✓			✓	✓			✓	
Διεθνές Φεστιβάλ Φίλων Τζαζ στην Κόρινθο	1985	Μουσική Τζαζ	✓	✓	✓			✓	✓			✓	✓
River party Νεστορίου Καστοριάς	1985	Έντεχνη Ελληνική μουσική						✓			✓	✓	✓
Αναγεννησιακό Φεστιβάλ Ρεθύμνου	1987	Αναγεννησιακή Τέχνη (κυρίως θέατρο και μουσική)	✓					✓	✓			✓	
Διεθνές Φεστιβάλ Πάτρας	1988	Ποικιλία	✓		✓			✓	✓	✓			
Γιορτές Παλιάς Πόλης στην Ξάνθη	1991	Ποικιλία		✓				✓			✓	✓	
Φεστιβάλ Σάνης στην Κασσάνδρα Χαλκιδικής	1992	Επιμέρους θεματικά φεστιβάλ (jazz, κλασική, εικαστικά)	✓		✓	✓						✓	✓
Μουσικό Φεστιβάλ Ναυπλίου	1992	Κλασική μουσική	✓	✓	✓						✓	✓	✓
Διεθνές Φεστιβάλ Κιθάρας Ερμούπολης	1994	Κλασική μουσική	✓	✓	✓							✓	✓
Φεστιβάλ Σύμης	1995	Ποικιλία				✓	✓			✓		✓	

* Οι αριθμοί αναφέρονται στα εξής χαρακτηριστικά: 1=Πρωτοτυπία και επινοητικότητα, 2=Περισσότεροι φορείς διοργάνωσης, 3= Διεθνείς συνεργασίες, 4= Χρονική διάχυση εκδηλώσεων, 5= Αξιοποίηση τοπικών δυνάμεων, 6= Σύνδεση με δομές καλλιτεχνικής εκπαίδευσης, 7= Αξιοποίηση και υψηλή διασπορά χώρων διοργάνωσης, 8= Εναλλακτικές μορφές χρηματοδότησης, 9=Κεντρική δημοσιότητα και υπερτοπικό κοινό, 10=Σταθερή καλλιτεχνική διεύθυνση.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι (συνέχεια)

Όνομασία Φεστιβάλ και Δήμος διοργάνωσης	Έτος	Θεματικός άξονας δράσης	Χαρακτηριστικά										
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Διεθνής Συνάντηση Χορού Καλαμάτας	1995	Σύγχρονος και κλασικός χορός	✓		✓		✓	✓				✓	✓
Συνάντηση Νέων Άρδας στον Έβρο	1995	Μουσική (κυρίως ροκ)		✓			✓		✓	✓	✓		
Διεθνές Φεστιβάλ Μουσικού Θεάτρου Βόλου	1997	Συνδυαστικές παραστάσεις μουσικής και λόγου	✓		✓	✓	✓	✓			✓	✓	✓
Διεθνές Φεστιβάλ Κινηματογράφου Ολυμπίας για παιδιά και νέους	1997	Κινηματογράφος για νέους	✓	✓	✓	✓				✓	✓	✓	✓
Φεστιβάλ Σάμου Μανώλης Καλομοίρης	1997	Ποικιλία		✓						✓	✓	✓	✓
Εαρινό Φεστιβάλ Μουσικής στην Έδεσσα	1997	Κλασική και χορωδιακή μουσική (κυρίως)	✓	✓		✓	✓						
Υακίνθια στα Ανάγεια Κρήτης	1998	Ειδικά αφιερώματα (προσέγγιση με μουσική και λόγο)	✓	✓							✓	✓	✓
Έθνικ Φεστιβάλ Cosmopolis στην Καβάλα	2001	Έθνικ θεματολογία (κυρίως μουσική και χορός)	✓		✓		✓		✓				
Γιορτές της Γης στη Βλάστη Κοζάνης	2001	Εκδηλώσεις οικολογικού περιεχομένου (μουσική, εικαστικά, αθλητισμός, γευσιγνωσία, παιχνίδια)	✓	✓	✓						✓	✓	
Διεθνές Φεστιβάλ Κινηματογράφου και Περιβάλλον Ecofilms (Ζάκυνθος - Ρόδος)	2001	Οικο-σινεμά	✓	✓	✓						✓	✓	

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ

Βαθμός τοπικότητας Φορέων συνδιοργάνωσης (%)

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΦΟΡΕΩΝ	Βαθμός τοπικότητας Φορέων συνδιοργάνωσης (%)				ΣΥΝΟΛΑ
	Δημόσιος Τομέας*	Αυτοδιοικητι- κός τομέας**	Τρίτος Τομέας***	Ιδιωτικός Τομέας	
ΕΠΙΠΕΔΟ ΤΟΠΙΚΟΤΗΤΑΣ					
Τοπικοί φορείς		41	15	5	61
Υπερτοπικοί φορείς		6	3		9
Κεντρικοί φορείς	18		4	8	30
ΣΥΝΟΛΑ	18	47	22	13	100

3. Διαπιστώσεις και συμπεράσματα

Στην ανάλυση που προηγήθηκε επισημάνθηκαν οι πόλεις, που αναπτύσσουν δυναμικούς και καινοτόμους πολιτιστικούς θεσμούς και παράγουν πρωτότυπες εκδηλώσεις και υψηλής στάθμης πολιτιστικά γεγονότα. Μερικά από τα φεστιβάλ των πόλεων αυτών χαρακτηρίζονται από διεθνείς συνεργασίες και συμπαράγωγές, μετακλήσεις ξένων καλλιτεχνικών σχημάτων και συμμετοχές σε διακρατικά δίκτυα και ενώσεις. Οι πολιτιστικοί αυτοί θεσμοί που συνδέονται με μόνιμες δομές καλλιτεχνικής εκπαίδευσης, αναδεικνύουν τις τοπικές πολιτιστικές δυνάμεις και αξιοποιούν μια ποικιλία από χώρους και εγκαταστάσεις, ενώ σε πολλές περιπτώσεις αποκτούν και πολυτοπικό χαρακτήρα. Ορισμένα από τα φεστιβάλ εκμεταλλεύονται εναλλακτικές πηγές χρηματοδότησης, εξασφαλίζοντας έτσι πολλαπλάσιους πόρους και καλύτερες δυνατότητες σχεδιασμού. Αξίζει να ση-

* Ως «Κεντρικούς φορείς δημόσιου τομέα» προσδιορίζουμε τα υπουργεία και τους άλλους κεντρικούς δημόσιους οργανισμούς.

** Ως «Τοπικούς φορείς αυτοδιοικητικού τομέα» προσδιορίζουμε τους οργανισμούς της πρωτοβάθμιας αυτοδιοίκησης, ενώ ως «Υπερτοπικούς φορείς αυτοδιοικητικού τομέα» προσδιορίζουμε τους οργανισμούς της νομαρχιακής αυτοδιοίκησης και τις Τ.Ε.Δ.Κ.

*** Ως «Τοπικούς φορείς τρίτου τομέα» προσδιορίζουμε τους συλλόγους και τα σωματεία μιας συγκεκριμένης περιοχής (συνήθως στα όρια ενός Δήμου), ως «Υπερτοπικούς φορείς τρίτου τομέα» προσδιορίζουμε π.χ. τις ενώσεις των πολιτιστικών συλλόγων σε ένα νομό (δευτεροβάθμια όργανα) ή μία οργάνωση που έχει υπερτοπική εμβέλεια. Ως «Κεντρικούς φορείς τρίτου τομέα» προσδιορίζουμε τις Μη Κυβερνητικές ή και τις Μη Κερδοσκοπικές Οργανώσεις και οργανισμούς εθνικής εμβέλειας.

μειωθεί ότι τα περισσότερα φεστιβάλ προσανατολίζονται σε μορφές κεντρικής δημοσιότητας και επιχειρούν να συνδέσουν την παρακολούθηση των εκδηλώσεων με τα συγκριτικά τουριστικά πλεονεκτήματα της περιοχής όπου διεξάγονται. Επιτυγχάνουν έτσι την υπέρβαση του τοπικού, ξεπερνούν δηλαδή τα στενά όρια της πόλης με την προσέλκυση ενός υπερτοπικού κοινού μερικές φορές πανελληνίας και, σπανιότερα, διεθνούς εμβέλειας, δείχνοντας έτσι ότι έχουν κατακτήσει ένα «δυνατό» όνομα και ισχυρή αποδοχή. Υπάρχουν, επομένως, ορισμένοι πολιτιστικοί θεσμοί και φεστιβάλ στην ελληνική περιφέρεια που αναβαθμίζουν και καθιστούν ξεχωριστή την «εικόνα» των πόλεων στις οποίες διεξάγονται και προσδίδουν στις πόλεις αυτές μεγαλύτερη φήμη και ελκυστικότητα.

Επιπροσθέτως, περισσότερα από τα μισά φεστιβάλ (το 62% του συνολικού δειγματοληπτικού πληθυσμού) αναδεικνύουν μια *πολυμέρεια* στους φορείς διοργάνωσης και συνδιοργάνωσης. Η πολυμέρεια αυτή διευρύνει το πλαίσιο συνεργασίας με βάση το οποίο οι Δήμοι αποτελούν τους αποκλειστικούς φορείς διοργάνωσης. Αναδεικνύεται, λοιπόν, μια νέα σύνθετη πραγματικότητα όπου ορίζονται συναρμοδιότητες, ενθαρρύνονται και συντίθενται δυνάμεις και πόροι, δηλαδή ένα είδος *από κοινού διοίκησης*. Η τέχνη της πολιτιστικής διοίκησης μιας πόλης είναι δυνατόν να επιτευχθεί με τη συμμετοχή όλων των θεσμικών εκφράσεων και των «ζωντανών» δυνάμεων της πόλης, όπως είναι οι κεντρικοί φορείς του δημόσιου τομέα και της αυτοδιοίκησης, οι τοπικές επιχειρήσεις και οι δυνάμεις της αγοράς, οι κοινωνικές οργανώσεις του ενδιαμέσου χώρου και του τρίτου τομέα, οι συλλογικότητες εθελοντικής πρωτοβουλίας και δράσης, οι τοπικοί πολιτιστικοί θεσμοί διαλόγου και επικοινωνίας, τα ανεπίσημα πλέγματα και τα πρωτογενή τοπικά δίκτυα, το σύνολο, δηλαδή, των «αποθεματικών δυνάμεων» που δρουν σε τοπικό επίπεδο.²² Οι ισχυρές τοπικές συνθέσεις για κοινούς πολιτιστικούς θεσμούς που αναπτύσσονται σε ορισμένες τοπικές κοινωνίες φαίνεται ότι μπορούν να δημιουργήσουν υψηλή προστιθέμενη αξία, να προσδώσουν κύρος και ισχύ και να συντείνουν προς μια πόλη «συνέργειας και εταιρικής».

Δεν μπορούμε βέβαια να ισχυριστούμε ότι οι δημοτικές αρχές ή και οι άλλοι φορείς που ανέλαβαν τη διοργάνωση των νεωτερικών και καινοτομικών φεστιβάλ, στις περισσότερες περιπτώσεις είχαν σχεδιάσει μια ολοκληρωμένη και συγκροτημένη πολιτιστική πολιτική με σκοπό την αστική αναζωογόνηση μέσω της προβολής μιας θετικής εικόνας στο εξωτερικό, όπως έχει συμβεί σε αρκετές ευρωπαϊκές πόλεις. Είναι όμως εμφανές ότι οι τάσεις, που επικρατούσαν στον καθορισμό της πολιτιστικής πολιτικής των ευρωπαϊκών πόλεων ήδη από τη δεκαε-

22. Βλ. σχετικά Γ. Ιωαννίδης, 2002, *Ο εθελοντικός τομέας ως παράγοντας τοπικής πολιτιστικής ανάπτυξης* (Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο).

τία του 1980, επηρέασαν ως ένα βαθμό -έστω και καθυστερημένα- την άσκηση της τοπικής πολιτιστικής πολιτικής στην Ελλάδα. Άλλωστε η γενική κατεύθυνση είχε ήδη δοθεί από τον κεντρικό πολιτιστικό φορέα, το Υπουργείο Πολιτισμού, με τη δημιουργία του Εθνικού Πολιτιστικού Δικτύου Πόλεων το 1993. Το Δίκτυο στόχευε στην ανάπτυξη σε επιλεγμένες πόλεις της περιφέρειας βιώσιμων πολιτιστικών θεσμών υψηλής ποιότητας και κύρους που θα επέτρεπαν, εκτός των άλλων, την προσέλκυση του πολιτιστικού τουρισμού καθώς και την ευρύτερη προβολή των πόλεων αυτών στον ευρωπαϊκό πολιτιστικό χώρο. Στόχοι δηλαδή που μαρτυρούν τη συνειδητοποίηση, τουλάχιστον εκ μέρους του ΥΠ.ΠΟ., της αναγκαιότητας να ενθαρρυνθούν οι πόλεις της περιφέρειας στη χάραξη μιας μακροπρόθεσμης και συνολικής στρατηγικής για τον πολιτισμό. Για τη διατύπωση μιας τέτοιας στρατηγικής χρειάζεται όμως πρώτα να απαντηθούν ουσιαστικά και κρίσιμα διλήμματα και να γίνουν αποδεκτές οι ισχυρές προκλήσεις που τίθενται σήμερα.

4. Τοπικές Πολιτιστικές Πολιτικές: Κρίσιμα διλήμματα και ισχυρές προκλήσεις

Οι διαφορετικές τοπικές πολιτικές στο χώρο του πολιτισμού αντιστοιχούν σε διαφορετικά μοντέλα πολιτιστικής παραγωγής που στοιχειοθετούν διαφορετικές στρατηγικές Τοπικής Πολιτιστικής Ανάπτυξης. Οι στρατηγικές αυτές συνδέονται είτε με ένα πρότυπο ενδογενούς πολιτιστικής ανάπτυξης που προωθεί την αυτόχθονη παραγωγή πολιτιστικών αγαθών/ υπηρεσιών και τις επενδύσεις σε μόνιμες και σταθερές πολιτιστικές υποδομές και εγκαταστάσεις, είτε με ένα πρότυπο εξωγενούς πολιτιστικής ανάπτυξης, που είναι προσανατολισμένο στην κατανάλωση εφήμερων και εισαγόμενων πολιτιστικών εκδηλώσεων.

Τα ουσιαστικά διλήμματα και οι εντάσεις που προκύπτουν από τις αντιτιθέμενες στρατηγικές Τοπικής Πολιτιστικής Πολιτικής, θεωρούμε ότι έχουν σχέση περισσότερο με τις ιδιαιτερότητες του ελληνικού χώρου και λιγότερο με τις προσεγγίσεις που έχουν αναπτυχθεί στον ευρωπαϊκό χώρο.²³ Τα δι-

23. Ένα από τα στρατηγικά διλήμματα που διατυπώνεται για τις ευρωπαϊκές πόλεις έχει σχέση με τα χωροταξικά προβλήματα που προκύπτουν εκεί όπου επιτυχημένες πολιτικές αναζωογόνησης στο κέντρο των πόλεων οδηγούν σε αύξηση των τιμών των προϊόντων και υπηρεσιών. Δηλαδή, με τους κινδύνους από την ανεξέλεγκτη ανάπτυξη και τις εντάσεις μεταξύ κέντρου-περιφέρειας μιας πόλης που έχει ως αποτέλεσμα την όξυνση της ανισότητας και τη διεύρυνση του χάσματος ανάμεσα σε ένα πολιτιστικά «ελκυστικό» κέντρο και τις περιθωριοποιημένες κουλτούρες των αστικών μειονοτήτων (βλ. Μπιανκί και Πάρκινσον, 1994, ό.π., σελ. 195-196). Αυτό το χωροταξικό δίλημμα δεν σχετίζεται με την πραγματικότητα των ελληνικών πόλεων που βρίσκονται σε διαφορετικό επίπεδο ανάπτυξης και τα μεγέθη τους είναι διαφορετικής κλίμακας από εκείνα των ευρωπαϊκών.

λήμματα στα οποία καλούνται να απαντήσουν οι φορείς άσκησης πολιτιστικής πολιτικής στις ελληνικές πόλεις δείχνουν να συμπυκνώνονται στα εξής ερωτήματα:²⁴

α) «Αμιγείς διοργανώσεις από έναν μόνο φορέα (συνήθως την αυτοδιοίκηση) ή διεύρυνση του πεδίου συνεργασίας και με άλλες δυνάμεις;» ως προς την ποικιλία των φορέων διοργάνωσης των φεστιβάλ,

β) «Καθιερωμένες ή καινοτομικές δράσεις;» ως προς το περιεχόμενο των φεστιβάλ που οργανώνουν και των πολιτιστικών θεσμών που αναπτύσσουν,

γ) «Σποραδικό κοινό υπερτοπικής κλίμακας ή τακτικό κοινό που συνδέεται με την πόλη;» ως προς τη συστηματικότητα συμμετοχής αλλά και ως προς τον τόπο αναφοράς του κοινού,

δ) «Φήμη και γόητρο ή ικανοποίηση των τοπικών πολιτιστικών αναγκών;» ως προς τις προτεραιότητες της πολιτιστικής πολιτικής.

Τα προηγούμενα ερωτήματα δεν πρέπει να απαντώνται με απόλυτο τρόπο και να διαμορφώνουν διλήμματα που τίθενται διαζευκτικά, δημιουργώντας ένα ασφυκτικό περιβάλλον στην άσκηση της Πολιτιστικής Πολιτικής. Οι απαντήσεις πρέπει να συνθέτουν έναν τύπο στρατηγικής και ένα πολιτιστικό αναπτυξιακό πρότυπο που θα παρουσιάζει χαρακτηριστικά και από τα δύο σκέλη των ερωτήσεων: α) συνδιοργανώσεις και συνεργασίες που λειτουργούν με πολλαπλασιαστική δυναμική, β) αξιοποίηση υφιστάμενων δραστηριοτήτων δοκιμασμένων με επιτυχία σε σχέση με τις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες της πόλης, αλλά και υιοθέτηση τολμηρών ιδεών και δημιουργικών εμπνεύσεων που αναδεικνύουν πρωτότυπες δράσεις με στοιχεία ανανέωσης και καινοτομίας, γ) προσανατολισμός σε ομάδες κοινού που έχουν σχέση με την πόλη, αλλά και επαφή με κατηγορίες κοινού υπερτοπικής κλίμακας, δ) δημιουργία πολιτιστικών θεσμών που λειτουργούν συμπληρωματικά και υποστηρικτικά στην τοπική πολιτιστική παραγωγή, δημιουργούν μόνιμα χαρακτηριστικά στο πολιτιστικό τοπίο της περιοχής, διαμορφώνουν συνθήκες σχετικής πολιτιστικής αυτάρκειας και συμβάλλουν στην τόνωση της τοπικής συνείδησης και

24. Ανάλογοι προβληματισμοί, που αναφέρονται όμως στην κρατική πολιτιστική πολιτική, διατυπώνονται από τους F. Matarasso και C. Landry, οι οποίοι προσδιορίζουν 21 στρατηγικά διλήμματα (βλ. Council of Europe, 1999, *Balancing act: 21 strategic dilemmas in cultural policy*, Strasbourg). Για τα κύρια διλήμματα της πολιτιστικής πολιτικής στον αστικό χώρο βλ. επίσης Α. Δέφνερ, 1999, «Πολιτιστικός Τουρισμός και Δραστηριότητες Ελεύθερου Χρόνου: Η επίδραση στις λειτουργίες των πόλεων» στο Δ. Οικονόμου και Γ. Πετράκος (επιμ.), *Η Ανάπτυξη των Ελληνικών Πόλεων*, Βόλος, σελ. 123-125.

ταυτότητας, επιφέροντας πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα στην τοπική ανάπτυξη, αλλά και μακροπρόθεσμα οφέλη στην εικόνα και το γόητρο της πόλης.²⁵

Σε αυτό το μείγμα στρατηγικής, τα διλήμματα που συχνά τίθενται περί «εφήμερου ή μόνιμου» στα πολιτιστικά προγράμματα ή ακόμη και για το αν η τοπική κοινωνία «προηγείται ή έπεται», παύουν να έχουν ουσιαστική σημασία. Μια επιδέξια Πολιτιστική Πολιτική, λοιπόν, πρέπει να διαμορφώνει «πολιτιστικούς συγκερασμούς» ώστε να:

- διασπά το φράγμα ανάμεσα στις μορφές του «υψηλού» και του «μαζικού» πολιτισμού,
- συνδέει δημιουργικά τις «εφήμερες» εκδηλώσεις με τους «μόνιμους» πολιτιστικούς θεσμούς,
- συνθέτει τις ανάγκες των κατοίκων για καλλιτεχνική έκφραση και δημιουργία με τις επιλογές των επισκεπτών και των τουριστών της περιοχής,
- γεφυρώνει το χάσμα ανάμεσα στα πρότυπα της «πολιτιστικής κατανάλωσης» και της «πολιτιστικής παραγωγής».

Επιπροσθέτως, οι τοπικές πολιτιστικές πολιτικές θα πρέπει να σχεδιάζονται με στόχο τη φυσική και περιβαλλοντική αναζωογόνηση και την ενδυνάμωση της πολιτιστικής, κοινωνικής και οικονομικής ζωής συνδυάζοντας τους κοινωνικούς με τους οικονομικούς στόχους. Οι πολιτικές αυτές μπορεί να αξιοποιούνται ως σύμβολα εκσυγχρονισμού, καινοτομιών και αναγέννησης και να αναπτύσσονται ως τομεακές στρατηγικές για τη μεγιστοποίηση του οικονομικού δυναμικού των πόλεων και τη βελτίωση της εικόνας και της προβολής τους. Η πολιτική στο χώρο του πολιτισμού αποκτά πλέον όλο και μεγαλύτερη σπουδαιότητα ως συστατικό των στρατηγικών για την αναζωογόνηση των πόλεων, αξιοποιώντας τον πολιτισμό ως εργαλείο για την ανανέωση και αναβάθμιση της πολιτιστικής τους εικόνας και κατ' επέκταση της οικονομικής και κοινωνικής τους ανάπτυξης.

25. Για την ιδιαίτερη σημασία του τελευταίου αυτού χαρακτηριστικού βλ. J. Smiers, 2000, "European Cities – First Sow, then Reap" σε M. Miles, T. Hall and I. Borden(eds), *The City Cultures Reader*, London: Routledge, σελ. 116.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- CEC, 1992, *Urbanization and the function of cities in the European Community*, Regional Development Studies 4, Brussels.
- Direction des Affaires Culturelles de Ville de Grenoble, 2000, *Recueil des textes de politique culturelle, 1995- 2000*, Grenoble.
- Getz D., 1991, *Festivals, Special Events and Tourism*, New York: Van Nostrand Reinhold.
- Konsola D., 1999, "La politique culturelle de la Grèce", *Pôle Sud* 10.
- Kotler Ph., Ch. Asplund et al., 1999, *Marketing Places – Europe*, London: Prentice Hall.
- Landry C. and Bianchini F., 1995, *The Creative City*, London: Demos.
- Landry C., 2000, *The Creative City: a toolkit for innovators*, London: Earthscan.
- Matarasso F. and Landry C. 1999, *Balancing act: 21 strategic dilemmas in cultural policy*, Council of Europe, Strasbourg.
- Roche M., 1994, "Mega-Events and Urban Policy", *Annals of Tourism Research* 21.
- Sargent A., 1996, "More than the Sum of its Parts: Cultural Policy and Planning in Birmingham", *The European Journal of Cultural Policy* 2.
- Smiers J., 2000, "European Cities – First Sow, then Reap", σε M. Miles, T. Hall and I. Borden (eds), *The City Cultures Reader*, London: Routledge.
- Verwijnen J. and P. Lehtovuori (eds), 1999, *Creative Cities*, Helsinki.
- Zukin S., 1995, *The Cultures of Cities*, Oxford: Blackwell.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Δέφνεο Α., 1999, "Πολιτιστικός Τουρισμός και Δραστηριότητες Ελεύθερου Χρόνου: Η επίδραση στις λειτουργίες των πόλεων", στο Δ. Οικονόμου και Πετράκος Γ. (επιμ.), *Η Ανάπτυξη των Ελληνικών Πόλεων*, Βόλος.
- Ιωαννίδης Γ., 2002, *Ο εθελοντικός τομέας ως παράγοντας τοπικής πολιτιστικής ανάπτυξης* (Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο).
- Κόνσολα Ντ., 1990, *Πολιτιστική δραστηριότητα και κρατική πολιτική στην Ελλάδα*, Αθήνα: Παπαζήση.
- Μπιανκίνι Φρ. και Πάρκινσον Μ. (επιμ.), 1994, *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων*, Αθήνα: ΕΕΤΑΑ.
- Συναδινός Π., 1994, «Το Εθνικό Πολιτιστικό Δίκτυο Πόλεων: ένα παράδειγμα εθνικού σχεδιασμού με στόχο την πολιτιστική αποκέντρωση», στην έκδοση της ΕΕΤΑΑ, *Πολιτισμός και τοπική δημοκρατία*, Αθήνα.
- Χατζηδάκης Γ. 1998, «Φεστιβάλ, πανηγύρεις και γιορτές» *Επίλογος 1998*, Αθήνα: Γαλαίος.